

УДК: 329.15:929 Стефановић С.
94(497.11)"1941/1944"
COBISS.SR-ID 110428681
DOI број: 10.5937/vig2201125S

Језик рада: Српски
Примљен: 18. 04. 2022.
Прихваћен: 24. 06. 2022.
Тип рада: Оригинални научни рад

Др Љубинка Шкодрић, виша научна сарадница
Институт за савремену историју
Београд, Република Србија
E-mail: lj.skodric@gmail.com

Слободанка Цветковић, виша архивисткиња
Историјски архив Пожаревац
Пожаревац, Република Србија
E-mail: slobodankasasa@gmail.com

СЛОБОДАНКА СТЕФАНОВИЋ – ЖИВОТ ЈЕДНЕ ИЛЕГАЛКЕ*

*АПСТРАКТ: На основу архивске и мемоарске грађе и литературе, у раду је представљена биографија Слободанке Стефановић, припаднице Комунистичке партије Југославије (КПЈ) и илегалке која је стрељана након ослобођења, 1944. године. У раду су анали-
зирани њено одрастање, школовање, приступање комунистичкој партији, илегални рад, хапшење и боравак у Заводу за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци. Посебна пажња по-
свећена је њеној послератној судбини, околностима њене смрти и бројним информацијама добијеним од особа у њеном окружењу. Размотрен је и поступак њене рехабилитације, као и разлози који су довели до њеног страдања.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Слободанка Стефановић, Слободан Пенезић Крцун, Пожаревац, Други светски рат, Завод за принудно васпи-
тање омладине, комунизам, устанак, партизани, смртна казна, рехабилитација

* Истраживање Љубинке Шкодрић спроведено је уз подршку Фонда за науку Републике Србије, пројекат бр. 7731836, The Multiethnic State and National Identities: the Serbian Experience in the 20th century – SERBIE20.

Одрастање и предратна комунистичка делатност

Еманципација жена у Краљевини Југославији огледала се, пре свега, у порасту броја жена које су се школовале и запошљавале.¹ Процес њиховог изласка на јавну сцену је убрзан и повећавали су се њихова друштвена улога и значај, што је водило ка променама у традиционалним родним улогама.² Те промене су нарочито биле уочљиве код омладине у Краљевини Југославији, која је, услед тешкоћа да активно учествује у легалним политичким структурама, све израженије показивала склоност ка комунизму, што је био и израз генерацијског сукоба и незадовољства постојећим системом власти и вредности. Борба за боље и праведније друштво и слободнији свет били су фактори који су мобилисали не само мушки део омладинске популације, већ и младе и образоване жене, пре свега студенткиње, да се, током тридесетих година, прикључе комунистичком покрету. Према појединим проценама, од 1935. до 1941. године у Београду је деловало око 400 прокомунистички оријентисаних студенткиња које су учествовале у раду студентских секција, удружења, али и биле хапшене и осуђиване због комунистичке делатности.³ Иако није представљала приоритетни мотив подршке покрету, свест да он нуди еманципацију постојала је код његових поборница.⁴ Комунистичка партија Југославије (КПЈ) од својих је чланица, као и од мушких чланова, очекивала потпуну посвећеност и подређивање личног живота интересима покрета.⁵

Једна од образованих младих жена која је своју судбину везала за комунистички покрет била је Слободанка Стефановић из Пожа-

¹ Neda Božinović, *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku* (Београд: „Devedesetčetvrti“, „Žene u crnom“, 1996), 100.

² Предраг Ј. Марковић, „Сексуалност између приватног и јавног у 20. веку“, у: *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*, приредио Милан Ристовић (Београд: Сlio, 2007), 106.

³ Десанка Протић-Хулшичка, „Студенткиње и дом студенткиња у напредном студентском покрету Београдског универзитета“, у: *Студенткиње Београдског универзитета у револуционарном покрету* (Београд: Центар за марксизам, Историјски архив Београда, 1988), 61.

⁴ Равноправност жена била је захтев који су истакли родоначелници комунистичке идеје и која је представљала једну од основа комунистичке идеологије. У револуцији којом је КПЈ желела да оствари промену политичког и друштвеног система, еманципација жена није представљала посебан захтев, већ део те промене. Женско питање је третирано у оквиру класног, са ставом да ће еманципација жена настати као део класног ослобођења. Љубинка Шкодрић, *Жена у окупираној Србији 1941–1944* (Београд: Архипелаг, Институт за савремену историју, 2020), 549.

⁵ Исто, 387–388.

ревца – школска другарица неколико будућих револуционара, девојка која је повезивана са једним од носилаца револуције у Србији – Слободаном Пенезићем Крцуном, активна чланица комунистичке организације у Београду и Пожаревцу, исте оне организације о чијем је раду и активистима дала опширан исказ након хапшења и мучења и од чијег је „суда“ настрадала.

Слободанка Стефановић је рођена 12. децембра 1919. године у Раброву, у Срезу рамском као друго дете у породици Василија и Винке Стефановић. Отац Василије је радио као трговац, затим као судски писар и чиновник у Државном тужилаштву. Мајка Винка, рођена Гајић, била је домаћица. Слободанка Стефановић је основну школу учила у Раброву и Пожаревцу, да би школске 1930/31. године уписала Државну реалну гимназију у Пожаревцу. Према подацима из уписница ове гимназије, види се да је у првом разреду констатовано да није много обдарена, али да је амбициозна и да великим радом постиже добар успех. Касније се описује као вредна, марљива и прилично способна. Услови у којима је живела, према наводима њених разредних старешина, описивани су најчешће као добри, осим у шестом разреду када су прилике у којима се школовала означене као „врло тешке”.⁶ Породица Стефановић је више пута мењала адресу становања у Пожаревцу, да би 1938. године купила кућу.⁷ Поред Слободанке, Стефановићи су имали и сина Борислава (1915) и ћерку Даницу (1922).⁸

Од 26 ученика који су школске 1937–1938. године положили виши течајни испит Државне реалне гимназије у Пожаревцу, више њих ће имати значајну улогу у комунистичкој организацији и народноослободилачком покрету.⁹ Осим Слободанке Стефановић,

⁶ Историјски архив Пожаревац (ИАП), Гимназија „Јован Шербановић”, Пожаревац, Књиге уписнице ученика 1931–1938.

⁷ ИАП, Збирка докумената о Слободанки Стефановић, Уговор о купопродаји.

⁸ Борислав Стефановић је завршио нижу школу Војне академије, а затим и Ваздухопловну извиђачку школу и имао чин ваздухопловног потпоручника дипломираног извиђача. Године 1939. распоређен је на дужност извиђача 261 ескадриле 7. ваздухопловног пука. Војни архив, Збирка ДПП ВКЈ (Досијеа персоналних података официра, подофицира и војних чиновника Војске Краљевине Југославије, Досије Борислава Стефановића). Након окупације земље, једно време био је стациониран у Египту, да би 1942. био са једном групом пилота упућен на обуку у САД. Погинуо је 1943. у мисији бомбардовања немачких војних постројења. Александар Коло, *Небеска одисеја* (Београд: Аеро Арт, 2006), 221.

Даница је на почетку Другог светског рата испољавала наклоност према комунизму, али се убрзо повукла.

⁹ *Годишњи извештај за школску 1937–1938 годину* (Државна реална гимназија у Пожаревцу: 1938), 76–77.

били су то и Јован Шербановић,¹⁰ Вера Милетић¹¹ и Даворјанка Пауновић.¹²

Према исказу Слободанке Стефановић, датом на полицијском са- слушању, 1942. године, до осмог разреда гимназије није испољава- ла интересовање за политику. Тада је приступила читалачкој групи основаној по инструкцијама комунистичке партије.¹³ Оснивање гру- пе иницирао је Божидар Димитријевић Козица,¹⁴ ради припреме ученица за улазак у СКОЈ. Групу су чиниле матуранткиње пожаре-

¹⁰ Јован Шербановић (1919), студент Медицинског факултета у Београду, члан КПЈ од 1939. године. Маја 1941. постао је члан ОК КПЈ за Пожаревац, а септембра 1941. ступио је у Пожаревачки партизански одред где је био политички комесар Млавске чете. Више пута је рањаван током 1942, а погинуо је јануара 1944. године. Проглашен је за народног хероја. *Narodni heroji Jugoslavije* (Partizanska knjiga Beograd, Narodna knjiga Beograd, Pobjeda Titograd), 249-250.

¹¹ Вера Милетић (Мира), студенткиња филозофије у Београду. Била је чланица Удружења студената и његова секретарка школске 1940/41. године. Након окупације деловала је у Пожаревцу и околини као чланица ОК КПЈ и једна од организа- торки устанка. Августа 1943. упућена је на партијски рад у Београд са задатком да обнови партијску организацију. Ухапшена је 5. октобра 1943. и током саслушања открила свој дотадашњи рад и делатност партијске организације. *Жене Србије у НОБ*, ур. Даница Милосављевић (Београд: Нолит, 1975), 551.

¹² Даворјанка Пауновић (Зденка) уписала је студије филозофије у Београду. Од јуна 1940. била је чланица ОК СКОЈ-а за Пожаревац, а од јесени исте године секре- тарка партијског бироа на Филозофском факултету и секретарка Удружења сту- дената Филозофског факултета. На почетку окупације била је веза ПК КПЈ за Срби- ју и ЦК КПЈ за Хрватску и специјални курир Политбироа ЦК КПЈ. Током устанка 1941. налазила се, заједно са Јосипом Брозом Титом, у Западној Србији, као његова секретарица, а затим се повлачила са Врховним штабом. Након ослобођења наста- вила је да обавља послове Титове личне секретарице. Умрла је 1946. године. *Жене Србије у НОБ*, 146.

¹³ О њеним дотадашњим интересовањима говоре и књиге које је позајмљива- ла из библиотеке Ђачке дружине „Развитак”. За разлику од њених другова који су позајмљивали књиге које су могле указати на њихову комунистичку оријентацију, позајмице Слободанке Стефановић убележене су свега два пута, и то књиге Ђуре Јакшића и Стефана Митрова Љубише, а други пут књиге „Лудило срца” и „Лотије- ва женидба”. ИАП, Ђачко гимназиско друштво „Развитак” Пожаревац, Књига „Дневник рада” 1923–1939.

¹⁴ Божидар Димитријевић (1914) завршио је основну школу и гимназију у По- жаревцу. Студирао је Високу техничку школу у Београду и био у управи Удружења студената грађевинске технике. Од 1935. био је активан у Пожаревцу у Просветно- уметничкој групи „Чича Илија”, у спортском клубу „Млади радник”, као и у Удру- жењу студената. Филозофски факултет у Београду уписује 1938. године, када је примљен у КПЈ. Учествовао је у припремама устанка у Пожаревцу. Октобра 1942. постао је секретар ОК КПЈ за Пожаревац. Опкољен у селу Петка, 12. августа 1944. године, активирао је бомбу и погинуо. Проглашен је за народног хероја 1953. го- дине. *Narodni heroji Jugoslavije*, 188-189.

вачке гимназије: Слободанка Стефановић, Даворјанка Пауновић, Радмила Трифуновић¹⁵ и Вера Милетић.¹⁶

У септембру 1938. године Слободанка Стефановић започиње студије на Пољопривредно-шумарском факултету у Београду. Током првог семестра посећивала је само вежбе, да би се у фебруару 1939. године преселила у Београд. Тада почиње да посећује студентске комунистичке састанке и приредбе¹⁷ и чвршће се везује за комунистичку организацију чији је утицај у том периоду постао доминантан у студентским стручним, културним, економским и спортским удружењима, као и студентским мензама.¹⁸

Била је активна и у родном крају, где је сарађивала са културним удружењима преко којих је пропагиран комунизам. Током лета 1939. године учествовала је у раду дилетантске позоришне групе основане на иницијативу Божицара Димитријевића при Удружењу студената из Пожаревца. Приређивали су позоришне представе и приредбе и наступали у Пожаревцу, Великом Градишту, Петровцу на Млави, Раброву и околним селима.¹⁹

Постепено, Слободанка Стефановић добија функције у студентским удружењима и преузима активнију улогу у комунистичкој организацији. У новембру 1939. изабрана је за секретарку Удружења студената агронома. У управи удружења налазила се Љубинка Ми-

¹⁵ Радмила Трифуновић (Хитра) рођена је 1919. године у Александровцу. Основну школу завршила је у месту рођења, а гимназију у Пожаревцу. У СКОЈ је примљена 1938. године и убрзо преузела руководство њиме у Пожаревачкој гимназији. Чланица КПЈ била је од 1939. године. До окупације студирала је медицину у Београду, а по окупацији била је организаторка политичког рада и устанка у Моравском срезу. У мају 1943. опколиле су је јединице Српске државне страже и, пошто је рањена, активирала је бомбу и изавршила самоубиство. Проглашена је за народног хероја. *Narodni heroji Jugoslavije*, 292.

¹⁶ Групи се накнадно прикључује и Соломон Анаф, судијски приправник и Роксанда Димитријевић, учитељица у селу Дрмну, супруга Божицара Димитријевића.

¹⁷ Пошто је због студија била настањена у Земуну, чешће је посећивала састанке Удружење студената агронома и мензу овог удружења, у којој је због сиромашног стања радила као келнерица, а за накнаду је добијала бесплатну исхрану. Историјски архив Београда (ИАБ), Управа града Београда (УгБ), Специјална полиција (СП), IV-Q-183/В, к. 424. Саслушање Слободанке Стефановић. Примерак саслушања чува се и Државном архиву Србије. Државни архив Србије (ДАС), Безбедносно-информативна агенција (БИА), I-20. Специјална полиција – Браничевски округ.

¹⁸ Драгомир Бонцић, Раде Ристановић, „Београдски студенти и политичке организације 1935–1941”, *Зборник радова Филозофског факултета*, I, 2, (2020), 187–214, 190.

¹⁹ Раброво, председник уређивачког одбора Љубиша Костић (Месна заједница „Јединство” Раброво, 1981), 23; Војислав Живковић, „Божицар Димитријевић Козица у позоришном животу Пожаревца”, *Браничево. Часопис за културу, уметност и друштвена питања*, 6/1982, 459–461.

лосављевић²⁰ са којом долази у тешњи контакт и отпочиње сарадњу. Њеним посредовањем присуствује састанцима Актива студенткиња чланица КПЈ и активисткиња и постаје његова чланица. Састав Актива су, поред осталих, чиниле и њене школске другарице Даворјанка Пауновић и Вера Милетић. Њих три биле су и делегаткиње Удружења студенткиња на Првом конгресу студентских удружења за мир и Друштво народа, који је одржан 9–10. априла 1940. године.²¹

По пријему у КПЈ, почетком 1940. године, Слободанка Стефановић учествује у раду партијских јединица чији су чланови били задужени за пропаганду и рад на факултетима које су похађали.²² У овом периоду долази до њене отворене комунистичке делатности. Ухапшена је приликом изазивања нереда на конференцији Димитрија Љотића у кафани „Корзика“ у Гробљанској улици.²³ Кажњена је од Управе града Београда са 30 дана затвора због ширења комунистичке пропаганде и учешћа у нередима на јавном месту. Казну је издржала у затвору Одељења опште полиције Управе града Београда, али није судски осуђивана. Ови догађаји доводе је у сукоб са породицом, па, у јулу 1940. године, напушта родитељску кућу и Пожаревац.²⁴

По повратку у Београд живела је у Мензи удружења студената агронома у чијем је раду помагала. Уведена је у колпортерски одбор

²⁰ Љубинка Милосављевић рођена је 1917. године у Багрдану. Примљена је у СКОЈ у гимназији 1935. године, а од 1936. била је у скојевској организацији на Техничком факултету. У децембру 1936. примљена је у КПЈ. Прекинула је студије технике и прешла на Пољопривредно-шумарски факултет. Од 1939. била је секретарка ПК СКОЈ-а за Србију, а у време почетка рата и чланица ПК КПЈ за Србију. Током рата постаје чланица Политодела Друге пролетерске бригаде. После рата била је секретарка ОК КПЈ за поморавски округ, чланица Политбироа ЦК КП Србије, посланица АСНОС-а и савезна посланица. *Жене Србије у НОБ*, 53.

²¹ Д. Протић-Хулшичка, *н.д.*, 66.

²² У почетку је била чланица партијске јединице чијим је радом руководио Божо Орлеандић, а затим партијске јединице коју је водио Дража Марковић. У обе је била задужена за рад у Удружењу студената агронома и то посебно у вези са стручним и економским питањима.

²³ О овом догађају известио је лист *Време*. Наведено је да је конференција ометана повицима политичких противника који су се налазили у кафани, а да је њено одржавање затим спречено због каменица којима су са спољне стране разбијени прозори. У чланку је дат и специфичан опис једне од ухапшених студенткиња која се налазила у кафани, а за коју се не може поуздано тврдити да је била Слободанка Стефановић: „Једна студенткиња, сва разбарушена, без ципеле на левој нози, искочила је кроз кафански прозор на улицу – право у руке једног жандарма.” „Јуче за време конференције ’Збора’ демолирана је кафана ’Корзика’”, *Време*, 6. мај 1940, 6.

²⁴ Родитељима је оставила поруку да ће се старати сама о себи и јавити када заврши студије. ИАБ, УгБ, СП, IV-Q-183/B, к. 424. Саслушање Слободанке Стефановић.

који је радио на набавци и растурању комунистички настројене легалне штампе и била је задужена за новац добијан од те продаје.²⁵ На тај начин, према тврдњи Венцеслава Глишића, она постаје професионални партијски радник.²⁶ На иницијативу Љубинке Милосављевић, у септембру 1940. године, присуствовала је конференцији београдског СКОЈ-а и изабрана је за чланицу МК СКОЈ-а задужену за рад са женском омладином.²⁷

Начин живота, неизвесност, раскид са породицом, повећана ангажованост и притисак, представљали су изазове са којима је морала да се избори. Након здравствених проблема са жучи завршила је у болници. Њено стање је додатно отежано због проблема који су настали због партијског новца зарађеног од продаје публикација, који јој је, по њеним тврдњама, украден.²⁸ Наводно је о томе избегавала да разговара са својим партијским контактима и почела да се удаљава од њих. Након боравка у болници, одлази у Пожаревац код родитеља на опоравак. Партијске контакте је избегавала све до јануара 1941. године, када је на позив Даворјанке Пауновић отишла на састанак са Божидаром Димитријевићем, Роксандом Димитријевић, Вером Милетић и Даворјанком Пауновић. Том приликом је одбила да се изјасни о спорним питањима која су јој поставили, наводећи да ће на њих одговорити својој партијској вези. У исказу на саслушању чак је навела да је тада хтела да прекине сваку везу са партијским радом.

О питању несталог новца и избегавању контакта, партијској организацији је дала објашњење тек у марту 1941. године. Њено образложење је прихваћено, али је због неискрености и избегавања партијске везе и рада у Пожаревцу и Београду, кажњена партијским укором.²⁹ Затим је укључена у нову партијску јединицу са задужењем да ради са студенткињама Пољопривредно-шумарског факултета. Учествовала је и у демонстрацијама 27. марта, да би се пред избијање рата, на иницијативу оца, вратила у Пожаревац.

²⁵ Према изјави са саслушања Слободанке Стефановић, политички секретар овог одбора био је Стефан Митровић, а новац који је зарађивала предавала је њему и Владимиру Дедијеру. Обилазила је више књижара и издавача и радила на дистрибуцији различитих издања, али за то није добијала накнаду, већ је само једном добила новац да купи нове ципеле. Исто.

²⁶ Venceslav Glišić, „Šta je istina o Slobodanki Stefanović?“, *Hereticus*, 1-2, 2006, 306.

²⁷ Исто.

²⁸ Према сведочењу на саслушању, реч је било о 6.000 динара које је сакрила на тавану мензе студената агронома пошто се плашила да га носи са собом, а који је потом нестао. ИАБ, УгБ, СП, IV-Q-183/В, к. 424. Саслушање Слободанке Стефановић.

²⁹ Своје објашњење изнела је Рифату Бурџевићу, члану Месног комитета КПЈ за Београд, који јој је касније и саопштио ову одлуку.

Окупација и илегална делатност

Априла 1941. комунистичка организација у пожаревачком округу имала је 63 члана.³⁰ У том периоду формирано је окружно поверенство које је вршило функцију Среског и Месног комитета у Пожаревцу, а Слободанка Стефановић је била његова чланица.³¹ Учествовала је и у раду Одбора народне помоћи, као и у првомајској прослави на којој је певала у синдикалном хору.³²

У мају 1941. године, у Пожаревац је дошао Момчило Мома Марковић,³³ члан Покрајинског комитета (ПК) КПЈ за Србију, са задатком да учврсти пожаревачку партијску организацију. По његовом доласку, 8. јуна 1941, одржана је Окружна конференција КПЈ за округ пожаревачки којој присуствује и Слободанка Стефановић као делегаткиња.³⁴ На конференцији је формиран Окружни комитет КПЈ за округ Пожаревачки, а Момчило Марковић се у име Покрајинског комитета осврнуо на рад партијске организације.³⁵ У време одржавања конференције, Марковић је на партијском састанку саопштио Слободанки Стефановић да је због казне

³⁰ *Жене Србије у НОБ*, 555. Према Немањи Девићу, окружне партијске организације у Србији су пред избијање устанка имале у просеку око 100 чланова. Немања Девић, *Партизани у Србији 1941. Ослободилачки или револуционарни рат?* (Београд: Институт за савремену историју, 2021), 45.

³¹ Венцеслав Глишић, *Комунистичка партија Југославије у Србији 1941–1945* (Београд: Издавачко предузеће „Рад“, 1975), 31.

³² Саша Марковић, *Стазама смелих* (Пожаревац: Културно просветна заједница општине, 1979), 50–51.

³³ Момчило Мома Марковић (Ђора) рођен је 1912. у селу Поповић, у општини Сопот. У гимназији је пришао напредном омладинском покрету, а током студија медицине деловао је у Удружењу студената. Члан СКОЈ-а постао је 1932, а КПЈ 1933. године. Био је члан Универзитетског комитета КПЈ, уредник листова „Медицинар“ и „Млади комунист“. Ухапшен је 1935. и осуђен на 9 месеци затвора. Од 1938. био је члан ПК КПЈ за Србију. Од августа 1941. био је делегат и инструктор ОК КПЈ у Пожаревцу. Од лета 1942. радио је у Београду, у ПК КПЈ за Србију, а од 1943. постаје политички комесар Главног штаба НОВ и ПОЈ за Србију. После рата био је на високим државним функцијама – посланик Савезне и Републичке скупштине, члан Президијума Народне скупштине ФНРЈ, савезни секретар за социјалну политику и народно здравље, члан Савезног извршног већа. За народног хероја проглашен је 1953. године. *Narodni heroji Jugoslavije*, 501–502.

³⁴ S. Marković, *Duge godine*, 25.

³⁵ Према изјави Слободанке Стефановић, Марковић је на коференцији изнео примедбе да је партијска организација мала и слаба и да је потребно њено учвршћивање уз ослонац првенствено на сеоску и градску сиротињу, чишћење из партијских редова „нездравих, опортунистичких елемената“ и увођење строге партијске дисциплине. Према изјави на саслушању Вере Милетић, Момчило Марковић је донео и директиву за наоружавање и припрему за стварање одреда. ДАС, БИА, I-20. Специјална полиција – Браничевски округ.

и неискренности искључена из партијског руководства и да остаје само чланица партијске јединице.³⁶

По инструкцијама Момчила Марковића, Слободанка Стефановић, крајем јуна 1941. године, одлази у Петровац на Млави са задатком да делује у партијској организацији и ради на формирању партизанских јединица. Ту је успела да, у сарадњи са осталим члановима, поред тешкоћа у оснивању партизанских јединица, формира одбор Народне помоћи, руководство СКОЈ-а и течај за болничарке. После новог састанка са Момчилом Марковићем у Пожаревцу, крајем јула, успела је и у напорима да упути део чланства у партизански одред. Ипак, добила је опомену због неуспеха у набавци и прикупљању оружја.³⁷ Њен рад у Петровцу на Млави преиспитиван је још једном приликом, када су је Момчило Марковић и Вера Милетић казнили укором са последњом опоменом са образложењем да је њена активност била слаба, да акције нису извођене и да је дошло до де-конспирације и растурања оних који су отишли у одред.

Према исказу Слободанке Стефановић, у Петровцу на Млави су је, крајем јула, ухапсиле немачке власти. После седам дана доведена је у Пожаревац и затим пуштена уз обавезу да се сваког дана јавља властима. Страхујући од даљих прогона и хапшења, отишла је у илегалу. Никада није била део партизанских одреда, већ партијска радница на терену, политичка инструкторка Окружног комитета КПЈ за Пожаревачки округ и то за Рамски и Млавски срез.³⁸ Илегалну делатност започела је највероватније током августа, када је задужена за рад у Раброву као инструкторка у партијској јединици. Ту је остала до 16. новембра 1941, када долази до слома партизанског покрета у пожаревачком крају.

После слома устанка, дошло је до осипања партизанских чета и партијске организације. Међутим, већ током марта и априла 1942. уследили су покушаји да се обнови рад и поново изгради партијска организација и ојачају одреди.³⁹ Слободанка Стефановић се, по сло-

³⁶ Њена задужења била су да помаже Вери Милетић у раду „по женској линији”, да ради у одбору Народне помоћи и руководи партијском организацијом села Набрђе, Трњане и Баре. S. Marković, *Duge godine*, 45.

³⁷ Да изјава на саслушању Слободанке Стефановић о опоменама за неуспешан рад није била само начин да своју делатност покаже као мање значајну и неуспешну, сведочи и касније полицијско саслушање Вере Милетић, која је и активност Јована Шербановића у истом крају окarakterисала као неуспешну, пошто се партизански одред који су формирали убрзо растурио. ДАС, БИА, I-20. Специјална полиција – Браничевски округ. Саслушање Вере Милетић.

³⁸ ИАБ, УгБ, СП, IV-Q-183/В, к. 424. Саслушање Слободанке Стефановић.

³⁹ Божидар Димитријевић је током марта 1942. критиковао „лабавост, колевљивост, аматеризам” у партијској организацији и залагао се за потпуно подређивање личног живота и интереса партијској организацији. Према: В. Глишић, *Комунистичка партија Југославије у Србији*, 143.

му устанка, у Рановцу срела са Момчилом Марковићем, Божидаром Димитријевићем, Вером Милетић и Роксандом Димитријевић. Почетком 1942. бораила је у Мелници са Роксандом Димитријевић, а затим радила на формирању партијског реонског комитета за Батушу, Мало Црниће и Велико Село. Партијски притисци да се што више ангажује су настављени, па је на партијском састанку, крајем априла 1942, констатовано да и даље има слабости у раду. Замерана јој је „недовољна будност, учауреност и лабавост“. Ипак, поред критике која јој је упућена, наведено је и да има резултата у раду, па јој је укинута ранија казна.⁴⁰ Критика је била често примењиван метод рада, па је и она критиковала чланове партијске организације на терену, покушавајући да динамизује и оживи њен рад. Са Божидаром Димитријевићем је, на састанку 12. маја, критиковала чланове партије у Кисилеву због неактивности.⁴¹ У истом периоду, упоредо са Петром Стојнићем, командиром Рамске чете,⁴² покушавала је да посредује између локалних четника и партизана. Међутим, Стојнић је, 26. маја, рањен и заробљен. У Ђуракову, 30. маја, опкољен је у воденици и партијски активиста професор Милорад Милинковић и приликом покушаја бекства убијен.⁴³ У зору, 31. маја 1942, ухваћена је и заробљена у истом месту и Слободанка Стефановић.⁴⁴

⁴⁰ О тешком стању у коме се налазила партијска организација после слома устанка, сведочи и то што јој је на састанку скренута пажња на појаву критизерства, односно да чланови критикују партијско руководство као недорасло за руковођење. ИАБ, УГБ, СП, IV-Q-183/B, к. 424. Саслушање Слободанке Стефановић.

⁴¹ У писмима Божидача Димитријевића, од 15. и 20. маја 1942. године, осим примедби да је партијска организација „учаурена, мртва и одсечена од маса“ истичана је потреба строге дисциплине и непрестане активности, при чему је наглашавано да су чланови организације дужни беспоговорну послушност: „Свако моје писмо је за вас наређење. Сваки задатак који дајем – за вас је највећа заповест. Другарица А. ми у првом реду за то одговара. Она мени, а ви њој и преко ње мени.“ ИАБ, УГБ, СП, IV-Q-183/A, к. 424.

⁴² Петар Стојнић (1915, Приједор), учио је браварски занат у Великом Градишту, а затим радио у фабрикама у Београду. У партизанима је био од почетка устанка. До заседе је дошло приликом његовог повратка са састанка партијске организације у Кисилеву. Лечен је у Пожаревцу и Београду до јануара 1943. године и убрзо стрељан. Стахиња Поповић, *Пожаревачки НОП одред*, (Центар за културу Пожаревац, Пожаревац: 1992), 131.

⁴³ Милорад Милинковић је био суплент Гимназије у Великом Градишту од 1939. до почетка 1942. године, када је отпуштен због сумњи да је комунистички оријентисан. Затим је деловао као партијски активиста у срезу рамском. Јасмина Живковић, Слободанка Цветковић, Весна Новковић, Зоран Ташић, *Великоградистанска гимназија 1879–2019* (Велико Градиште: 2019), 196.

⁴⁴ Јасмина Николић, Маријана Мраовић, прир. *Извештаји и наредбе Недићеве „Владе народног спаса“ за Округ пожаревачки, 1941–1942*, Зборник докумената 4, (Пожаревац: Историјски архив Пожаревац 2018), 104.

Саслушања и затвор

У послератним публикацијама је „провала Слободанке Стефановић” навођена као узрок хапшења чланова партијске организације у пожаревачком крају. Изузетак је локални хроничар Саша Марковић, који је у једној од својих књига изнео нешто другачију верзију догађаја који су довели до ове провале. Марковић указује да су у врло кратком периоду на истом терену страдали – прво Стојнић, а убрзо и Милинковић и Стефановић и разматра могућност да су их властима издали локални четници са којима су вођени преговори, а који су могли бити забринуте због могућности да партизански покрет поново ојача.⁴⁵

Саша Марковић се, такође, позива на сведочење Сибинке Драгутиновић, која је ухапшена заједно са Слободанком Стефановић и са којом је делила затворску ћелију у Великом Градишту. Она је навела да је Слободанка у затвору, у почетку, упркос мучењима, испољавала значајну храброст и држала се „дрско и пркосно”,⁴⁶ све док јој нису запретили да ће јој ухапсити родитеље и мучити их док не проговори. Према сведочењу Сибинке Драгутиновић, Слободанку су ускоро издвојили у посебну ћелију заједно са мајком, што је довело до промене у њеном држању. Касније је била одвојена од осталих ухапшених, а када је довођена на суочење са њима наговарала их је да све признају и да се не опиру истрази, што је утицало да се притворени деморалишу.⁴⁷

На евентуалну одлуку полиције да Слободанку Стефановић уцењује мучењем родитеља могло је утицати и то што је приликом хапшења код ње пронађено писмо родитељима у коме је покушала да објасни своје поступке и циљеве, али и искаже љубав и приврженост породици.⁴⁸ У писму је надахнуто говорила о идеалима и племенитости борбе, а за њену каснију ситуацију карактеристичне су и тврдње да мрзи издајнице и да је та мржња толико јака „да би спржила сваког таквог” и да „ко снажно воли, само тај тиранина уме да мрзи”.

⁴⁵ Саша Марковић, *Освајање Дунава. Грађа о збивањима током народноослободилачке борбе на територији општине Велико Градиште* (Велико Градиште: Општински одбор Савеза бораца народноослободилачког рата, 1988), 204.

⁴⁶ С. Марковић, *Освајање Дунава*, 209.

⁴⁷ Драгутиновић наводи да је Стефановићева осталима говорила „да је узалуд што се опиру кад је ионако полицији све познато, зашто да ђабе трпе батине..” С. Марковић, *Освајање Дунава*, 209.

⁴⁸ „Мени је тешко без вас. Мислим о вама кад год лежем. Имате ли шта да једете, где да легнете; мислим на то да ли вам зликовци праве сметње због нас.

Колико пута сањам вас обоје како се грлимо.(...) Пре неки дан сам баш сањала како сам се састала са вама. Смејемо се и мама кроз сузе говори топло, матерински: 'Сине мој'. ” ИАБ, УгБ, СП, IV-183/17, к. 424.

Међутим, насупрот сведочењу Сибинке Драгутиновић да је Слободанка Стефановић у почетку била дрског и пркосног држања, већ на саслушању које је спроведено у Великом Градишту, два дана након што ју је ухапсила Српска пољска државна стража за срез рамски, 2. јуна 1942. године, Слободанка Стефановић је изнела податке о свом кретању и боравку у периоду од одласка у илегалу.⁴⁹ Током саслушања навела је имена особа код којих је боравила и скривала се, као и имена (углавном партијска) партизана и комуниста са којима је била у контакту. Изнела је и податке о лицима за која су постојала шифрована имена у преписци која је код ње пронађена. Из њене изјаве се не наслућује оклевање, она износи податке са којима располаже, и не уочавају се покушаји да прикрије контакте. Насупрот томе, њена делатност остаје нејасна, скрајнута и недефинисана. Није описала чиме се заправо бавила током свог илегалног периода и, осим ступања у везу са појединим лицима, податке о сопственом раду није навела. По томе се ово прво саслушање разликује од другог, извршеног у Специјалној полицији, које је много обимније и доследно прати њен животни пут. У оба нема назнака да покушава да сакрије своју делатност и догађаје прикаже у светлу које би било повољније по њу. Једино што би се могло протумачити као нека врста одбране јесу њене речи да је отишла у илегалу након боравка у затвору и претње стрељањем, као и да је била заведена патриотским паролама и да из илегалне није смела да се врати страхујући од одмазде. У исказу се на крају позвала и на брата – ваздухопловног потпоручника који је напустио домовину да би се, по њеним речима, борио за спас српског народа и добро краља и отаџбине.

У Специјалној полицији Слободанка Стефановић је евидентирана као неудата студенткиња агрономије, са илегалним именима Анка и Ана.⁵⁰ Њено саслушање, које је почело 23. јуна 1942. године, углавном је било усмерено на разоткривање рада и састава партијске организације, како у предратном, тако и у ратном периоду њене делатности. На крају овог саслушања она је изјавила да се „страховито разочарала“ у људе са којима је радила и у оправданост борбе и партијског рада, пошто је, наводно, увидела да све то нема циља и да води уништењу српског народа. „У покрет сам ушла као сасвим млада, неискусна и заведена девојка пуна идеализма и жеље за животом, те се сада кајем за све своје поступке и молим да се при одмеравању казне узме у обзир моје искрено признање, кајање и добро држање приликом истраге пошто верујем да ће се преко њега допринети да се оста-

⁴⁹ ИАБ, УГБ, СП, IV-183/В, к. 424.

⁵⁰ Исто.

ли прави кривци похватају и подвргну заслуженој казни“. Саслушање је водио Радан Грујичић,⁵¹ а завршено је 1. јула 1942. године.

У Специјалној полицији је састављен списак комуниста, њихових сарадника и јатака окривљених у истрази која је вођена против Слободанке Стефановић. На списку се нашло 95 особа, с тим што се велики број њих већ налазио у илегалу или је страдао, а поједине особе су наведене само по надимцима или личном опису.⁵² У вези са истрагом ухапшена је 21 особа – 5 главних криваца спроведено је за Београд, 12 је предато окружном начелнику, док су четири особе пуштене на слободу. Убрзо је још један део ухапшених пуштен, да би 17. јуна још седам лица, која су првобитно била спроведена у окружно начелство, упућено у Управу града Београда. Већина ухапшених признала је своју делатност током истраге. За Слободанку Стефановић је констатовано да „признаје све и даје исцрпне податке о партизанској и партијској акцији и лицима“. Забелешка „признаје све“ односила се и на тројицу ухапшених који су заједно са њом спроведени у Специјалну полицију – Душана Величковића, Миодрага Ђорђевића и Милана Будимског. Петар Стојнић, који је такође спроведен у Београд, налазио се у болници и чекало се на његово саслушање. Констатовано је и да је за велики број лица која су спроведена окружном начелству у Пожаревцу такође све признало током саслушања и истраге.

На вест о хапшењу Слободанке Стефановић, у партијским документима за пожаревачки округ, у први мах је испољено незадовољство због њене непажње и несмотрености.⁵³ Убрзо су партијски органи дошли и до информација да јој је породица ухапшена, а она подвргнута мучењу. Тада нису исказивали сумњу у могућност да је

⁵¹ Радислав Радан Грујичић (Челебић код Фоче, 1911 – Виндзор, Канада, 1996) припадао је током студија левом крилу Савеза земљорадника и био близак комунистичком покрету на Београдском универзитету, нарочито Миловану Ђиласу и Слободану Пенезићу Крцу. Запослио се 1940. у Општем одељењу полиције Управе града Београда, да би током окупације у Другом светском рату био заменик шефа IV антикомунистичког одсека Специјалне полиције Божидара Бећаревића.

⁵² Лица на овом списку разврстана су у три категорије – у првој категорији биле су особе које је било потребно одмах ухапсити и спровести у Специјалну полицију, у другој категорији спадале су особе које је такође било потребно ухапсити, али против њих водити локалну истрагу, док особе у трећој категорији није било потребно лишити слободе, већ евидентирати и пратити као сумњиве. ИАБ, УгБ, СП, IV-Q-183/17/A, к. 424.

⁵³ У једној прибелешци од 4. јуна 1942. констатовано је да је хапшење настало услед небудности и да је „другарица управо поступала лудо“. ДАС, Окружни комитет КПЈ за Пожаревац (ОКП), 43. Саша Марковић је такође сматрао да Стефановићева није била довољно опрезна и да је по страдању Стојнића била дужна да се склони са тог терена и тако предупреди могућност да буде откривена. С. Марковић, *Освајање Дунава*, 201.

код ње дошло до колебања и признања у истрази. Међутим, већ крајем јуна 1942. примећено је да се „провала шири”,⁵⁴ а да доскора-шњи јатаци и сарадници почињу да ускраћују помоћ и подршку, као и да има случајева одавања и предаје властима припадника народноослободилачког покрета.⁵⁵ Један од узрока ових појава лежао је у суровим одмаздама и страдањима. Међутим, такође је било примећено и да се део становништва устеже да пружи помоћ, пошто се дешавало да су их ухваћени партизани одавали приликом саслушања.⁵⁶ До информација о држању Слободанке Стефановић у Специјалној полицији дошао је ПК КПЈ за Србију и о томе, 22. новембра 1942. године, обавестио Окружни комитет КПЈ за Пожаревац.⁵⁷

Колебања и сумње у делатност у комунистичкој организацији јављале су се пре рата код многих истакнутих припадника комунистичког покрета у пожаревачком крају. Тако је Божидар Димитријевић, 1939. године, био искључен из КПЈ када је у жељи да заврши студије одбио директиву да напусти Београд и пређе да ради на терену.⁵⁸ Јован Шербановић је, 1940. године, био кажњен због неактивности и једно време изгубио право да има руководећи положај у партијској организацији.⁵⁹ Када је наступила окупација, а затим слом устанка и прекид четничко-партизанске сарадње, а услед су-

⁵⁴ ДАС, ОКП-51.

⁵⁵ ДАС, ОКП-48. О оваквом расположењу становништва током пролећа 1942. године сведочила је на саслушању и Вера Милетић, истичући да су морали изнова да изграђују партијску организацију, док је народ био заплашен, разочаран и деморалисан. ДАС, БИА, I-20. Специјална полиција – Браничевски округ – Саслушање Вере Милетић.

⁵⁶ „Сасвим је разумљиво што је народ и овим заплашен и револтиран, јер док ми захтевамо о тог народа да нам даје храну и да нас сакрива, онда он мора да се пита како онда нас партизани откривају како који падне непријатељу у руке.” Извештај команданта Пожаревачког НОП одреда 29. јуна 1942. Окружном комитету КПЈ за Пожаревац. *Зборник НОР-а*, I-20, Београд 1965, 168;

⁵⁷ „О оној Слободанки смо чули следеће: када је ухапшена изјавила је ‘хвала богу да сте ме ухватили, ово ми је једини излаз, јер сам се разочарала у комунизам’. Тачно не знамо шта је /и да ли је/ издавала, али по тој изјави и по томе што се за њу заузима крвник Радан Грујићић, који на њу ‘полаже велике наде’ за борбу против нас, који ју је већ преместио из логора у болницу, као прву етапу за њено пуштање из логора, закључујемо да би могла бити /ако већ није/ у служби нашег непријатеља.” ДАС, ОКП-118; У извештају ОК Пожаревац од 19.12.1942. упућеном ПК КПЈ се наводи: „Прикупљањем података и саслушањима оних који излазе из затвора са последње провале, све више се уверавамо да су ваши подаци о издајничком држању Слободанке Стефановић тачни. Мера предострожности предузета је”. Организациони извештај ОК Пожаревац Покрајинском комитету КПЈ од 19. 12. 1942. године, ИАП, Збирка докумената о радничком покрету и НОБ-у, Преписи докумената из архива Завода за раднички покрет и НОБ, бр. 1460.

⁵⁸ О везаности за партијску организацију и индоктринираниости сведочи и његова констатација да је тај период био доба „највећих душевних сламања”. ДАС, ОКП-564.

⁵⁹ ДАС, ОКП-521.

рове одмазде, као и тегобног живота у илегалци и одметништву, код многих чланова партије и припадника народноослободилачког покрета дошло је до колебања и посустајања, што је често резултирало потпуним признањем приликом хапшења и саслушања.⁶⁰ Провале партијске организације и хапшења у Великом Градишту и Пожаревцу дешавале су се и почетком 1943. године.⁶¹ Нови талас хапшења уследио је крајем 1943. године, као последица признања на саслушању Вере Милетић.⁶² Посебан шок представљало је заробљавање команданта Пожаревачког одреда Живојина Жике Поповића од стране четника, када је понудио своју сарадњу четницима и одао сараднике, али је ипак убрзо стрељан.⁶³

Ове појаве нису биле карактеристичне само за пожаревачки крај, посебно када је истрагу водила Специјална полиција. Велики део партијског чланства није успевао да издржи мучење током саслушања и признавао је своју делатност и разоткривао партијску организацију, упркос партијским директивама и очекивањима.⁶⁴

⁶⁰ Ена С. Мирковић „Бивши комунистички илегалци – иследници Специјалне полиције у окупираном Београду (1941-1944)”, *Баштина*, 53 (2021), 409-433. Сања Петровић Тодосијевић, „Ко је био Милисав Борђошки? Велика 'провала' комунистичке организације и партизанске акције у Шапцу и околини јануара 1942. године”, у: *Други светски рат – 75 година касније*, II, Зборник радова, ур. Далибор Денда, Бојан Б. Димитријевић, Дмитар Тасић (Београд, Бања Лука: Институт за стратегијска истраживања, Институт за новију историју Србије, Институт за савремену историју, Универзитет у Бањој Луци, 2022), 207-232.

⁶¹ С. Марковић, *Стазама смелих*, 263-4.

⁶² Вера Милетић је изјавила да је, иако је због хапшења Слободанке Стефановић у Рамском срезу уништен дотадашњи партијски рад, партијска организација убрзо успела да се опорави и формира среске комитете. Такође се оградилa да о хапшењу Слободанке Стефановић не зна много, пошто се тада налазила ван партијског рада. Вера Милетић је током 1942. године једно време била неактивна јер је била у другом стању, а 7. јула 1942. родила је ћерку Мирјану. Још током саслушања Слободанке Стефановић, Специјална полиција је располагала подацима да је Вера Милетић невенчана супруга Моме Марковића. ДАС, БИА, I-20. Специјална полиција – Браничевски округ.

Упоређујући саслушање Вере Милетић и Слободанке Стефановић може се уочити висока партијска изграђеност код Милетићеве, разумевање идеологије, систематичност у раду, упућеност и разумевање донетих одлука, док су у исказу Стефановићеве присутнији апатија, незаинтересованост и препуштање догађајима.

⁶³ ДАС, БИА, I-20. Специјална полиција – Браничевски округ. Немања Девић, *За Партију и Тита. Партизански покрет у Србији 1941-1944*. (Београд: Службени гласник, 2021), 528.

⁶⁴ Велике провале партијске организације настале су као резултат признања Ратка Митровића, Јелене Матић, Вере Милетић, Василија Бухе. Признања су се дешавала услед личне угоржености, страха за сопствени живот, али и живот чланова породице. Попуштали су понекад и они који су сматрани за несаломиве, па се чак дешавало да постану блиски сарадници полиције који делују као провокатори. Н. Девић, *За Партију и Тита*, 704.

У Заводу за принудно васпитање омладине

Према сећању Миодрага Ђорђевића, који је био ухапшен заједно са Слободанком Стефановић, она је имала посебан статус у затвору Специјалне полиције, где је била „полу слободна, шила је и пеглала полицајцима одело и делила затвореницима хлеб”.⁶⁵ Специјална полиција је, 14. децембра 1942. године, донела решење о њеном упућивању у трајању од годину дана у Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци. Према расположивим подацима, тамо је стигла 19. јануара 1943. године.⁶⁶ Била је то установа за политичко и идеолошко преваспитавање, која је основана са циљем да „исправља и искорени” комунистичке идеје код омладине и преваспита је у духу национализма.⁶⁷ Преваспитавање се вршило путем посебног педагошког третмана, приближавањем питомцима и држањем посебних предавања о комунизму, јеврејству, Недићевој Србији.⁶⁸

Боравак и држање Слободанке Стефановић у Заводу за принудно васпитање познати су на основу послератних сведочења питомаца и питомица, у којима је спомињана као особа која се у Заводу

⁶⁵ Ђорђевић је признао своју делатност на саслушању, а затим је из логора на Бањици, 10. октобра 1942, упућен у Завод за принудно васпитање омладине. У Заводу је провео годину дана, да би по отпусту постао сарадник управе. Поред осталог, компоновао је заводску химну. Године 1944. придружио се Српском добровољачком корпусу и са њим повукао из земље. Његова група предата је партизанским властима, али је он успео да побегне. Marko Pivac, *Koraci u poći*, (2002), 75-78.

⁶⁶ *Жене Србије у НОБ*, 317.

⁶⁷ Љубинка Шкодрић, *Министарство просвете и вера у Србији 1941–1944. Судбина институције под окупацијом* (Београд: Архив Србије, 2009), 225. Завод је био намењен за омладинце оба пола у узрасту од 14 до 25 година, мада су се у њему, на основу одлука полицијских власти, могли наћи и они који не похађају школу, уколико би се проценило да постоји потреба за „преваспитавањем”. Боравак у Заводу могао је трајати од 6 месеци до 2 године. Прву групу омладинаца упутила је у Завод Специјална полиција, 12. септембра 1942. године. У овој установи боравило је укупно око 1270 особа. Маја Николова, *Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци 1942–1944* (Београд: Педагошки музеј, 2010), 86.

⁶⁸ О раду Завода видети и: Александар Стојановић, „Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци у светлу нових историјских извора и са знања”, у: *Смедеревски крај и Подунавље кроз историју*. Зборник радова, ур. Александар Кадијевић, Светозар Бошков, Борис Стојковски (Смедерево-Нови Сад: Центар за историјска истраживања, Филозофски факултет у Новом Саду, Историјски архив Смедерево, 2019), 221-238; Александар Стојановић, „Завод за принудно васпитање у Смедеревској Паланци: старе контроверзе и нова тумачења”, *Историјска трибина 2. Истраживања младих сарадника* (Београд: Институт за новију историју Србије, 2016), 36-69; Александар Стојановић, „Завод за принудно васпитање у Смедеревској Паланци”, *Генерал Милан Недић и домаћа управа у Србији 1941–1944. године. Научни погледи* (Београд: Музеј жртава геноцида, 2017), 85-122.

углавном држала уздржано и повучено.⁶⁹ Поједини су сматрали да је била уцењивана од стране управе која је имала податке о њеном држању током саслушања, док су је други доживљавали и као „несрећну особу” која није у потпуности била на страни управе Завода, али није успевала ни да успостави везу са осталим питомцима.⁷⁰ Мирослава Ракић, такође питомица Завода, наводила је да је Слободанка била вереница Слободана Пенезића Крцуна и била једна од најтрагичнијих особа у Заводу. Александар Стојановић преноси да је Ракићева видела Слободанку Стефановић „као истраумирану и располућену личност која је, током боравка у Заводу, свакодневно бринула о томе шта је чека по изласку на слободу, те по окончању рата уопште”.⁷¹

Однос једног дела питомаца према њој може се видети и кроз саслушања оних који су покушали бекство из Завода. Покушај је откривен 11. априла 1943. године, а виновници и учесници, њих 12, спроведени су у логор на Бањици и убрзо стрељани.⁷² Миодраг Зарић, један од главних осумњичених за организацију покушаја бекства, током саслушања је изјавио да су у плану бекства предвидели и да са собом поведу везане питомце и питомице који су сарађивали са управом Завода или јој били наклоњени. Међу њима је била и Слободанка Стефановић, за коју је Зарић констатовао да би је повели „да јој суди Пенезић”.⁷³ Овај план потврдила су на саслушању још два учесника у организацији бекства – Милован Миловић и Србољуб Танасић.⁷⁴

Слободанка Стефановић је у оквиру истраге око покушаја бекства споменута и на саслушању Милене Пенезић, сестре Слободана Пенезића Крцуна, која се у Заводу налазила од 8. марта 1943. године као талац за брата. Она је изјавила да је по доласку у Завод ступила у контакт за Миодрагом Зарићем који јој је наводно саветовао да се дружи и са Слободанком Стефановић, описујући је као „добру другарицу” која није одавала на саслушању, али му је Милена саопштила да о њој има супротне информације.⁷⁵

⁶⁹ ИАБ, Мемоарска грађа (МГ), 379. Сећање Саве Берковића.

⁷⁰ ИАБ, МГ- 387. Сећање Милунке Јованчевић. ИАБ, МГ-434. Сећање Анице Паскаљевић.

⁷¹ Наводно је, према сведочењу Мирославе Ракић, Слободанка Стефановић стално понављала: „немам ја наде, немам ја наде”. А. Стојановић, „Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци у светлу нових историјских извора и сазнања”, 231-232.

⁷² Исто, 82.

⁷³ ИАБ, УгБ, СП, IV-Q-252/88 к. 512.

⁷⁴ Исто.

⁷⁵ ИАБ, УгБ, СП, IV-Q-252/25, к. 513. Саслушање Милене Пенезић.

Слобода и крај

На положај Слободанке Стефановић у партијској организацији, као и на њено држање приликом хапшења и током боравка у Заводу за принудно васпитање, али и на каснију судбину и смрт, значајно је утицало њено довођење у везу са Слободаном Пенезићем Крцуном.⁷⁶ Према истраживањима Венцеслава Глишића, Слободанка Стефановић и Слободан Пенезић срили су се у скојевској организацији на факултету, где је Пенезић био један од руководиоца. Он је уписао исте студије годину дана пре ње – 1937, а већ следеће године постао је члан СКОЈ-а. У КПЈ је примљен 1939. и убрзо постао секретар партијске организације на факултету и члан Универзитетског комитета СКОЈ-а.⁷⁷ Иако се о свом спољашњем изгледу и држању у том периоду није могао похвалити,⁷⁸ поједини савременици сећали су се да је био веома популаран и велики ауторитет који је попут магнета привлачио људе и „лако и једноставно их везивао за себе”.⁷⁹

Слободанка Стефановић и Слободан Пенезић могли су бити у вези до јесени 1940. године. Негде у то време она је за време лечења на Првој интерној клиници у Београду упознала др Војислава Лалевића. Мада су партијски другови крајем 1940. и почетком 1941. тра-

⁷⁶ Слободан Пенезић Крцун је основну школу и гимназију завршио у родном Ужицу. Априлски рат 1941. затекао га је у Београду. Од лета 1941. радио је у родном граду по партијској линији, да би у време Ужичке републике био организатор борбе против пете колоне. Касније је био задужен да ради на обезбеђењу чланова Врховног штаба и стварању партизанске обавештајне службе. Септембра 1943. одређен је за политичког комесара Друге пролетерске дивизије. Смењен је 7. децембра 1943, после пораза партизанских снага код Пријепоља. Јуна 1944. године на Вису је изабран за члана Покрајинског комитета КПЈ за Србију и одређен за начелника Озне. Почетком јула са Виса је отишао у Бари, у Италију, одакле је, у ноћи између 11. и 12. августа 1944, његова група авионом пребачена у јужну Србију. Од 1946. до 1953. био је министар унутрашњих послова Србије. Након тога био је члан и потпредседник републичке владе, члан савезне владе, а од 1962. и председник српске владе. Погинуо је у саобраћајној несрећи 5. новембра 1964. у селу Шопићу код Лазареваца, Коста Николић, *Мач револуције. Озна у Југославији 1944–1946* (Београд: Службени гласник, 2016), 55–56. Venceslav Glišić, „Slobodan Penezić Krcun (1918–1964)”, *Hereticus*, 3–4, (2014), 227–257.

⁷⁷ Венцеслав Глишић, „Слободан Пенезић Крцун 1918–1964”, *Ужички зборник. Прилози за политичку, културну и економску историју Ужица и околине*, 38 (2014), 411–449, 415.

⁷⁸ „Иако сам имао довољно средстава за студије, носио сам се врло слабо, нисам се чешљао, шишао, носио сам војничке цокуле, никада испеглане панталоне, никада машну, уосталом, таквих студената било је још тада у студентском покрету и то су били последњи одсјаји оног студентског покрета из њихове ране младости.” Слободан Пенезић Крцун, *Гласност ћутања. Говори, чланци, ратна писма, сећања*, приредио Жељко Марковић (Ужице: Историјски архив Ужице, 2020), 16.

⁷⁹ Б. Матић, *н.д.*, 46.

жили да поднесе извештај о вези са Лалевићем, она је то одбила.⁸⁰ Њени контакти са Лалевићем, кога је обилазила и јануара 1941. у Лучици код Пожареваца, где је био мобилисан као војни лекар, поклапају се са периодом прекида везе са Пенезићем и покушајима да се удаљи од партијске организације, када се позивала на проблем са несталим новцем. Значајно је споменути и да је на полицијском са слушању говорила о контактима са Лалевићем, али ни једном приликом није споменула Пенезића. Такође, ни Пенезић, у својој послератној аутобиографији, ни једном речју не спомиње њу.

Веома је тешко утврдити детаље и природу њиховог односа. То нарочито важи за ратни период, за који постоје недовољно поуздани подаци да је по доласку Момчила Марковића у Пожаревац, маја 1941, уследила и посета Слободана Пенезића овом граду, када је у својству члана ПК СКОЈ организовао окружно руководство СКОЈ-а.⁸¹ Бошко Матић у монографији посвећеној Пенезићевом животу не спомиње његову посету Пожаревцу 1941. године, али наводи да је Пенезић током своје предратне партијске активности, у периоду од краја 1939. до краја 1940. године, боравио и у Пожаревцу.⁸² Не располажемо поузданим подацима ни да ли је током друге половине 1944. или непосредно након ослобођења Пенезић долазио у Пожаревац и да ли је имао прилику да се ближе упозна са случајем Слободанке Стефановић и да евентуално са њом разговара.⁸³ О њиховом међусобном удаљавању, које је по свему судећи отпочело још пре рата, може сведочити и то да се током рата Слободан Пенезић зближио са Грозданом Белић Зином, са којом је убрзо после ослобођења склопио брак.⁸⁴ У прилог вези између Слободанке Стефановић и Слободана Пенезића

⁸⁰ V. Glišić, „Šta je istina o Slobodanki Stefanović?“, 305. О вези са Лалевићем одбила је да се изјасни на састанку у Пожаревцу, јануара 1941, када су о томе покушали да је испитају Димитријевић, Милетићева и Пауновићева.

Војислав Лалевић (1910–1944) ухапшен је 1943. и затворен у логору на Бањици под сумњом да је сарађивао са комунистичком организацијом. Стрељан је 8. јуна 1944. *Логор Бањица 1941–1944. Логораши*, 2 (Београд: Историјски архив Београда, 2009), 377. ИАБ, УГБ СП- IV-2/80 к. 167/29.

⁸¹ Једини извор о овој посети јесте изјава коју је на са слушању дала Вера Милетић, па ју је Саша Марковић вероватно одатле преузео. S. Marković, *Duge godine*, 46; С. Марковић, *Стазама смелих*, 54.

⁸² По окупацији, Пенезић се вратио у Ужице, али је у једном тренутку боравио и у Београду. Бошко Матић, *Криун (Животопис Слободана Пенезића Криуна)* (Горњи Милановац: Дечје новине, 1984), 53.

⁸³ Према подацима изнетим у захтеву за рехабилитацију Слободанке Стефановић, међу члановима њене породице постојало је сећање да је Слободан Пенезић током рата долазио у њихову кућу. ИАП, Збирка докумената о Слободанки Стефановић, Документација о рехабилитацији.

⁸⁴ V. Glišić, *Revolucionari* (Београд: Службени гласник, 2012), 109.

сведоче послератна сећања појединих учесника догађаја из 1941. године у пожаревачком крају, у којима се Слободанка спомиње и као особа која је у време устанка била „Крцунова жена”.⁸⁵ На сличан начин о њој су сведочили или говорили поједини питомци Завода који су, априла 1943. године, приликом организовања покушаја бекства, знали да постоји веза између ње и Пенезића.

Слободанка Стефановић је пуштена из Завода за принудно васпитање омладине 29. јуна 1944. године.⁸⁶ Период до ослобођења провела је у родитељској кући у Пожаревцу. Убрзо по ослобођењу Пожаревца, 15. октобра 1944. године, ухапшена је од нових власти и стрељана. Иако су сачувани подаци да је стрељање извршено 4. новембра 1944. године, чланови породице су сматрали да је дошло до грешке у датирању и да је она, заправо, убијена месец дана касније, 4. децембра.⁸⁷ У овом периоду, у оквиру таласа „револуционарне правде” у Пожаревцу је извршено више смртних казни, углавном над сарадницима окупатора.⁸⁸ Суровост „суда партије”, реваншизам дотадашњих другова и неконтролисаност ратне освете посебно су се одразили у случају Слободанке Стефановић.

Породица Слободанке Стефановић никада није добила пресуду на основу које је извршена смртна казна.⁸⁹ Њена смрт ипак је уврштена у пријаве и спискове непосредних послератних евиденција

⁸⁵ ИАП, Збирка Саше Марковића, Изјава Михаила Стојановића 1969. године.

⁸⁶ Тим поводом, управник Завода за принудно васпитање омладине Милован Поповић упутио је писмо Божидару Бећаревићу, шефу IV антикомунистичког одсека Специјалне полиције, у којем га обавештава да су, упркос Поповићевом противљењу, а на иницијативу његове супруге Драгојле, управнице женског дела Завода, пуштене из Завода Неђељка Тасковић и Слободанка Стефановић за коју је Бећаревићу напоменуо само да је зна. Поповић је у писму изнео став да сматра да оне не би смеле бити на слободи и замолио Бећаревића да прати њихово кретање, што је он и учинио. ИАБ, УгБ, СП, IV-Q-183/V, к. 424.

⁸⁷ Саша Марковић један је од ретких који време њеног страдања датира са почетком 1945. године. Саша Марковић, *Дуге године*, 85.

⁸⁸ Пресуде су извршаване на више локалитета, међу којима су стари Петровачки пут, брдо Чачалица, село Смољинац, корито Велике Мораве. Srđan Cvetković, *Između srpa i čekića. Represija u Srbiji 1944–1953* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006), 211. Војни суд Команде војног подручја Пожаревац је, у саопштењу бр. 2, 3. децембра 1944, објавио списак 40 особа које су осуђене на смртну казну и губитак права. На овом списку не налази се име Слободанке Стефановић. *Озна. Represija комунистичког режима у Србији 1944–1946. Документи*, Приредили Срђан Цветковић, Немања Девић (Београд: Catena mundi, Институт за савремену историју, 2019), 296. ИАП, Збирка плаката, к. II 1944/72.

⁸⁹ „Отворена књига. Регистар жртава Комисије за ратне гробнице убијених после 12. септембра 1944. године” наводи да је страљана као „провокатор” „народни непријатељ-лице означено као противник комунистичке власти” <http://www.otvorenaknjiga.komisija1944.mpravde.gov.rs/cr/okrug/11/70947/2953.htm> (09. фебруар 2022.)

ратне штете.⁹⁰ Осим тога, у јануару 1946. године конфискован је њен штедни улог у Поштанској штедионици.⁹¹ Упркос уверења породице Слободанке Стефановић и медијских текстова о Крцуновој одговорности за њену смрт, за то нису пронађени основани докази. Док је Венцеслав Глишић у појединим радовима навео да се Пенезић на упит пожаревачке ОЗН-е сагласио да се она стреља да би за тим утеху потражио у алкохолу, у својим новијим радовима констатовао је да тајна „ко је убио Слободанку и да ли је тражена сагласност Крцуна” остаје закопана у Пожаревацу.⁹² Према његовим тврдњама, после рата је и Владимир Дедијер, који је сарађивао са Слободанком Стефановић, замерао Пенезићу што се није ангажовао да је спасе. Бескомпромисан и доследан револуционар, Пенезић често заиста није имао милости ни према најближима који су означени за непријатеље револуције или су се деморалисали.⁹³ Ипак, када је у питању његов евентуални утицај на смртну пресуду Слободанки Стефановић, иако њему то не би била ни прва ни последња казна на коју је утицао, питање је да ли је у овом случају до таквог утицаја дошло или је, можда, казна била нешто што се подразумевало међу његовим саборцима. Стиче се утисак да је и сама Слободанка Стефановић, као и њена околина, очекивала сурово кажњавање.

Изјаве чланова породице да су њени бивши партијски другови у Пожаревацу иступали против њеног хапшења такође су непоуздане и недоказане. Према мишљењу Венцеслава Глишића, одлуку о стрељању донео је ОК Пожаревац. Тај став је у складу са чињеницом да су, у том периоду, углавном локални партијски и безбедносни органи водили евиденцију о народним непријатељима и извештавали о томе више инстанце. Отежавајућу околност у овом случају могла је

⁹⁰ У Списку пријава ратне штете о лишеном животу или нестанку за Пожаревачки срез, њено име налазио се под бројем 110, са проценом ратне штете од 960.000 динара, док је Среска комисија за ратну штету за град Пожаревац, 5. децембра 1945, утврдила висину трошкова лечења и сахране Стефановић В. Слободанке, као и износ који би привредила у вредности од 1.200.000 динара. ИАП, Срески народни одбор Пожаревац, Документа ратне штете; ИАП Градски народни одбор Пожаревац, Документа ратне штете

⁹¹ Реч је била о улогу од 103,30 динара који је пренет у власништво ФНРЈ. ИАП, Збирка докумената о Слободанки Стефановић.

⁹² V. Glišić, SS, 307.

⁹³ Према појединим подацима, Пенезић је бурно реаговао и када су после рата припадници службе коју је водио ступали у љубавне везе са женама које су биле означене као непријатељи режима. Један од узрока његове острашћености када је реч о колаборацији могла је бити и погибија његовог млађег брата Драгана, који је припадао групи партизана које су четници предали немачким јединицама 1941. у селу Словци, а од којих је већина стрељана. Б. Матић, *н.д.*, 98, 190. V. Glišić, *Revolucionari*, 113.

имати и чињеница што је у периоду непосредно по ослобођењу партијска организација у Пожаревцу била у великој мери ослабљена и осута услед ратних дешавања и страдања, па њени тадашњи чланови можда нису познавали Слободанку Стефановић, или су о њој судили само на основу гласина.⁹⁴

У јавности су у новије време објављиване многе непоуздане и непроверене информације о околностима страдања и смрти Слободанке Стефановић. Појављивале су се, поред осталих, тврдње да је била вереница Слободана Пенезића, да јој је судио суд у чијем раду је учествовао Момчило Марковић, али и да је пуштена из Завода да би деловала као провокатор, те да је по пуштању ступила у партизане.⁹⁵ У овакве тврдње, такође, спадају и изјаве да је Слободан Пенезић инсистирао да она буде стрељана, да је на такав његов став пресудан утицај имала његова сестра Милена Пенезић и њена наводна нетрпељивост према Слободанки, као и да је он у каснијем периоду долазио до другачијих информација, кајао се и преиспитивао због тога.⁹⁶

Неке од ових информација, непоткрепљене документима, садржане су и у захтеву за рехабилитацију Слободанке Стефановић. На захтев њене сестричине Ирене Матијевић, Виши суд у Београду је, 2015. године, донео судско решење у коме се наводи да је Слободанка Стефановић лишена живота без доношења судске или административне одлуке и да је стога била жртва прогона и насиља из политичких и идеолошких разлога због којих је лишена живота.⁹⁷

⁹⁴ Према подацима које је изнео Момчило Митровић, у децембру 1944. године, у пожаревачком срезу било је укупно 27 чланова КПЈ. Момчило Митровић, *Изгубљене илузије. Прилози за друштвену историју Србије 1944–1952* (Београд: Институт за новију историју Србије, 1997), 216.

⁹⁵ Бранислав А. Жорж, *Завод у Смедеревској Паланци. Острво спаса или робијашница* (Београд: 2006), 379.

Marija Krtinić, „Ljoticev san u Novom Sadu”, *Danas*, 22.02.2013; <https://www.danas.rs/nedelja/ljoticev-san-u-novom-sadu/> (приступљено: 11. 2. 2022.)

⁹⁶ Dragan Vujičić, „Krcun je voleo pa joj presudio”, *Вечерње новости*, 23.08.2015; <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:563775-Krcun-je-voleo-pa-joj-presudio> (приступљено: 10. 2. 2022.)

⁹⁷ Основни суд у Пожаревцу донео је, 2015. године, решење којим се утврђује да је Слободанка Стефановић преминула 4. децембра 1944. године. Виши суд у Београду у решењу о рехабилитацији је утврдио да Слободанки Стефановић није дата могућност да се брани у поступку, нити минимум грађанских права. На основу ових разлога уважен је захтев за рехабилитацију, а она проглашена неосуђиваном. ИАП, Збирка докумената о Слободанки Стефановић, Документација о рехабилитацији.

Током 2015. године Историјски архив Пожаревац примио је на поклон архивску грађу која се односи на поступак рехабилитације Слободанке Стефановић, као и део породичне архиве.

Живот је завршила на до данас непознатом месту, без регуларног судског поступка, а породица је остала ускраћена за податке о њеној судбини.

Судбина Слободанке Стефановић није скривана. У послератним публикацијама могу се пронаћи подаци о њеној улози у партијској организацији и илегалном покрету, али и о хапшењу и послератном страдању.⁹⁸ За њу се, готово 15 година након смрти интересовала и Управа државне безбедности из Београда, 1959. године, када је од Одсека државне безбедности у Пожаревачком срезу затражила информације о њој.⁹⁹ Слободанка Стефановић је спомињана и у публикацијама насталим у емиграцији.¹⁰⁰ Иако не потпуно експлицитно, њен трагичан крај послужио је и као мотив за филмска остварења.¹⁰¹

⁹⁸ У трећој књизи првог тома *Зборника докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије (Зборник НОР-а)* наведено је да је Слободанка Стефановић одала „многе другове па је касније ухваћена и стрељана од стране партизана“, док је у четвртој књизи, у напомени, наведено да је „стрељана новембра 1944. као народни непријатељ“, а слична напомена задржана је и у петој књизи зборника. *Зборник НОР-а*, I-3, (Београд: Војноисторијски институт, 1953), 479. *Зборник НОР-а*, I-4, (Београд: Војноисторијски институт, 1954), 96. *Зборник НОР-а*, I-5, (Београд: Војноисторијски институт, 1954), 114.

⁹⁹ Одговор је гласио да је стрељана „одмах по ослобођењу“ и да је, према обавештењима, „радила за Гестапо и као таква оптужила је истом неке партизанске сараднике из Раброва, који су стрељани од стране окупатора.“ ИАБ, УГБ, СП, IV-Q-183/B, к. 424. У истом периоду, Управа државне безбедности из Титограда тражила је у Београду податке о Војиславу Лалевићу, под образложењем да поседује о њему компромитујуће податке из времена окупације. ИАБ, УГБ, СП- IV-2/80 к. 167/29.

¹⁰⁰ Бошко Костић је наводио и њене изјаве записиване у Заводу, у којима је наводно испољавала разумевање за ставове Димитрија Љотића. У другим радовима истицано је да је осим ње у таласу послератне репресије убијен и бивши питомац Радован Ломић који је током рата постао близак сарадник управе Завода. Наводно је, према појединим тумачењима, обома било понуђено да се поново активирају, али су они то одбили и зато страдали. Бошко Костић, *За историју наших дана. Одломци из записа за време окупације* (Лил: Jean Lausier, 1949), 97. Mirko Bojić, *Jugoslavenski narodni pokret „Zbor“ 1935–1945. Jedan kritički prikaz* (Београд: Narodna knjiga – Alfa, 1996), 244. Боровоје Карапанџић, *Грађански рат у Србији* (Београд: Нова искра, 1993), 173.

¹⁰¹ Филм „Јутро“ је црнобели играни филм у режији Младомира Пурише Ђорђевића, снимљен 1967. године. Пуриша Ђорђевић био је питомац Завода за принудно васпитање у Смедеревској Паланци, па му је судбина Слободанке Стефановић била позната. О томе је више пута говорио у новинским интервјуима. У допису за поступак рехабилитације Слободанке Стефановић навео је да није имао потпуне информације о њеном стрељању када је одлучио да у филм „Јутро“ унесе епизоду у којој бившу партизанку убија њен друг љубавник јер је издала, и да је таквих случајева било много после рата. Ђорђевић је сматрао да је самучињеницу да Слободанка није стрељана или побегла из логора Партија могла тумачити као издају. ИАП, Збирка докумената о Слободанки Стефановић, Захтев за рехабилитацију.

Закључак

У кратком животу Слободанке Стефановић, догађаји од 1938. до 1942. године одигравали су се муњевитом брзином – упознавање са комунистичком идејом, активност у комунистичкој организацији, студије, љубав, хапшења, разлаз са родитељима, болест, рат, илегална делатност. Детаљи из њеног живота у мањој су мери привлачили пажњу истраживача, док су медијски текстови углавном били испуњени романтизованим приказима њеног страдања са великим бројем непоузданих информација. На тај начин, често су у први план истицане бруталност, нелегалност и произвољност послератне репресије. За разлику од тога, Слободанка Стефановић је у великој мери показала свест о томе шта је очекује, испољивши равнодушност и мирење са судбином.

Њена судбина може се посматрати и у оквиру родних односа. Мотив женске издаје, често је пријемчив јавности као вид оправдане казне за неверну жену. У Слободанкином случају, издаја се могла чак двоструко тумачити и у емотивном и идеолошком погледу – према мушкарцу и према партији. Уз то, она је припадала женама које су изашле из традиционалних оквира и друштвено наметнутих улога, што је подсвесно могло бити оправдање за њен крај. Издаја и неверство, посебно ако је починилац жена, бурније и емотивније су осуђивани и кажњавани. Разумевање и опроштај су изостајали, а такви случајеви су памћени и истицани најчешће као опомена.

Делатност Слободанке Стефановић, њен живот и прерана смрт могу се посматрати у оквиру тежњи једне генерације склоне идеализацији, борби против неправде и зарад идеала спремне на одрицања и страдања. Била је то генерација коју су визионарске идеје о промени света и стварању једног праведнијег друштвеног и политичког уређења, подстакле да се окрене комунистичком покрету. Такве тежње показало је више припадника генерације пожаревачких гимназијалаца који су заједно одрасли, школовали се и деловали у комунистичкој организацији и народноослободилачком покрету. Њихове судбине биле су различите, али углавном трагичне, пошто је велики број њих страдао током рата.

Немилосрдно жртвовање комуниста који су радили до изнемоглости, слати на преамбициозне задатке и од којих је очекивано да издрже напоре, мучења и тортуру, довело је до тога да су они у најтежим моментима реаговали на различите начине. Док су неки од њих одлучили да сами окончају сопствени живот, попут Божидача Димитријевића и Радмиле Трифуновић, или се храбро држали током мучења на полицијским саслушањима, попут Ђуке Динић и Је-

лене Ћетковић, део њих није издржао и услед тортуре одао је податке о својој организацији, као што су то учиниле Слободанка Стефановић и Вера Милетић. Иако судбина Слободанке Стефановић остаје до краја недовољно расветљена, кључни моменат који је у послератној литератури истицан јесте њена издаја, док је смрт навођена само као успутна чињеница. Смртна осуда готово да је узимана као нешто што се подразумева, што указује и на то у коликој мери је комунистички покрет од сваког појединца захтевао одрицања до крајњих граница издржљивости, готово потирање и потчињавање сопствене личности, интереса и жеља, интересима и потребама покрета. Простора за емотивне и физичке слабости није било, што је често било готово немогуће. Очекивање потпуне покорности у извршавању налога партије и крајње истрајности у одбрани и заштити њених интереса, доводили су до личних ломова и трагичних разрешења, што остаје као болно сведочанство природе једног покрета за који је једно младо поколење пристало да се жртвује, верујући да ствара бољи и праведнији свет.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Војни архив (ВА)

Збирка Досијеа персоналних података официра, подофицира и војних чиновника Војске Краљевине Југославије

Државни архив Србије (ДАС)

Безбедносно-информативна агенција
Окружни комитет КПЈ за Пожаревац

Историјски архив Београда (ИАБ)

Управа града Београда, Специјална полиција
Мемоарска грађа

Историјски архив Пожаревац (ИАП)

Срески народни одбор Пожаревац
Градски народни одбор Пожаревац
Гимназија „Јован Шербановић”, Пожаревац
Ђачко гимназиско друштво „Развитак” Пожаревац
Збирка докумената о Слободанки Стефановић из Пожареваца
Збирка Саше Марковића, публицисте из Београда
Збирка плаката
Збирка докумената о радничком покрету и НОБ-у

Објављени извори

Годишњи извештај за школску 1937–1938 годину, Пожаревац: Државна реална гимназија у Пожаревцу, 1938.

Николић, Јасмина, Маријана Мраовић, прир. *Извештаји и наредбе Недићеве „Владе народног спаса“ за Округ пожаревачки, 1941–1942.* Зборник докумената 4. Пожаревац: Историјски архив Пожаревац, 2018.

Цветковић Срђан, Немања Девић, прир. *Озна: Репресија комунистичког режима у Србији 1944–1946. Документи.* Београд: Catena mundi, Институт за савремену историју, 2019.

Пенезић Крцун, Слободан. *Гласност ћутања. Говори, чланци, ратна писма, сећања*, Приредио Жељко Марковић. Ужице: Историјски архив Ужице, 2020.

Зборник НОР-а, I-3, Београд: Војноисторијски институт, 1953.

Зборник НОР-а, I-4, Београд: Војноисторијски институт, 1954.

Зборник НОР-а, I-5, Београд: Војноисторијски институт, 1954

Зборник НОР-а, I-20, Београд: Војноисторијски институт, 1965.

Штампа

Време, 1940.

Литература

Bojić, Mirko. *Jugoslavenski narodni pokret „Zbor“ 1935–1945. Jedan kri-tički prikaz.* Београд: Narodna knjiga – Alfa, 1996.

Бонцић, Драгомир, Раде Ристановић. „Београдски студенти и политичке организације 1935–1941”. *Зборник радова Филозофског факултета*, L, (2), 2020, 187–214.

Božinović, Neda. *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku.* Београд: „Devedeset četvrta”. „Žene u crnom”, 1996.

Cvetković, Srđan. *Između srpa i čekića. Represija u Srbiji 1944–1953.* Београд: Institut za savremenu istoriju, 2006.

Девић, Немања. *За Партију и Тита. Партизански покрет у Србији 1941–1944.* Београд: Службени гласник, 2021.

Девић, Немања. *Партизани у Србији 1941. Ослободилачки или револуционарни рат?* Београд: Институт за савремену историју, 2021.

Глишић, Венцеслав. *Комунистичка партија Југославије у Србији 1941–1945.* Београд: Издавачко предузеће „Рад”, 1975.

Glišić, Venceslav. *Revolucionari.* Београд: Službeni glasnik, 2012.

Glišić, Venceslav, „Šta je istina o Slobodanki Stefanović?”. *Hereticus*, 1-2, 2006, 305–308.

Glišić, Venceslav. „Slobodan Penezić Krcun (1918–1964)”. *Hereticus*, 3-4, 2014, 227–257.

Глишић, Венцеслав. „Слободан Пенезић Крцун 1918–1964”. *Ужички зборник. Прилози за политичку, културну и економску историју Ужица и околине*, 38, 2014, 411–449.

Narodni heroji Jugoslavije, A/M, H/Ж. odgovorni urednici Kačavenda Petar, Dušan Živković. Partizanska knjiga Beograd, Narodna knjiga Beograd, Pobjeda Titograd, Beograd: 1982.

Карапанџић, Боровоје. *Грађански рат у Србији*, Београд: Нова искра, 1993.

Коло, Александар. *Небеска одисеја*, Београд: Аеро Арт, 2006.

Костић, Бошко. *За историју наших дана. Одломци из записа за време окупације*, Лил: Jean Lausier, 1949.

Раброво. Председник уређивачког одбора Љубиша Костић. Месна заједница „Јединство“ Раброво, 1981.

Марковић, Предраг Ј. „Сексуалност између приватног и јавног у 20. веку“. У: *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*, приредио Милан Ристовић, 101-128. Београд: Clio, 2007.

Марковић, Саша. *Стазама смелих*. Пожаревац: Културно просветна заједница општине, 1979.

Marković, Saša. *Duge godine. Hronika narodnooslobodilačke borbe grada Požarevca 1941-1944*, Beograd: Udruženje boračkih organizacija opštine Požarevac, 1965.

Марковић, Саша. *Освајање Дунава. Грађа о збивањима током народноослободилачке борбе на територији општине Велико Градиште*. Велико Градиште: Општински одбор Савеза бораца народноослободилачког рата, 1988.

Матић, Бошко. *Крцун (Животопис Слободана Пенезића Крцуна)*. Горњи Милановац: Дечје новине, 1984, 53.

Мирковић, Ена С. „Бивши комунистички илегалци – иследници Специјалне полиције у окупираном Београду (1941–1944)“. *Баштина*, 53/2021, 409-433.

Митровић, Момчило. *Изгубљене илузије. Прилози за друштвену историју Србије 1944–1952*. Београд: Институт за новију историју Србије, 1997.

Николић, Коста. *Мач револуције. Озна у Југославији 1944–1946*. Београд: Службени гласник, 2016.

Николова, Маја. *Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци 1942–1944*. Београд: Педагошки музеј, 2010.

Петровић Тодосијевић, Сања. „Ко је био Милисав Борђошки? Велика 'провала' комунистичке организације и партизанске акције у Шапцу и околини јануара 1942. године“. У: *Други светски рат – 75 година касније*, II, Зборник радова. Ур. Далибор Денда, Бојан Б. Димитријевић, Дмитар Тасић, 207-232. Београд, Бања Лука: Институт за стратегијска истраживања, Институт за новију историју Србије, Институт за савремену историју, Универзитет у Бањој Луци, 2022.

Pivac, Marko. *Koraci i noći*. 2002.

Поповић, Страхиња. *Пожаревачки НОП одред*. Центар за културу Пожаревац, Пожаревац: 1992.

Протић-Хулшичка, Десанка. „Студенткиње и дом студенткиња у напредном студентском покрету Београдског универзитета”. У: *Студенткиње Београдског универзитета у револуционарном покрету*, 54-80. Београд: Центар за марксизам, Историјски архив Београда, 1988.

Стојановић, Александар. „Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци у светлу нових историјских извора и сазнања”. У: *Смедеревски крај и Подунавље кроз историју*. Зборник радова, ур. Александар Кадијевић, Светозар Бошков, Борис Стојковски, 221-238. Смедерево-Нови Сад: Центар за историјска истраживања, Филозофски факултет у Новом Саду, Историјски архив Смедерево, 2019.

Стојановић, Александар. „Завод за принудно васпитање у Смедеревској Паланци: старе контроверзе и нова тумачења”. *Историјска трибина 2. Истраживања младих сарадника*, 39-67. Београд: Институт за историју Србије, 2016.

Стојановић, Александар. „Завод за принудно васпитање у Смедеревској Паланци”. У: *Генерал Милан Недић и домаћа управа у Србији 1941–1944. године. Научни погледи*, 85-122. Београд: Музеј жртава геноцида, 2017.

Шкодрић, Љубинка. *Министарство просвете и вера у Србији 1941–1944. Судбина институције под окупацијом*. Београд: Архив Србије, 2009.

Шкодрић, Љубинка. *Жена у окупираној Србији 1941–1944*. Београд: Архипелаг, Институт за савремену историју, 2020.

Жене Србије у НОБ. Уредник Даница. Милосављевић. Београд: Нолит, 1975.

Живковић, Јасмина, Слободанка Цветковић, Весна Новковић, Зоран Ташић, *Великоградиштанска гимназија 1879–2019*. Велико Градиште: Средња школа „Милоје Васић“ Велико Градиште, 2019.

Живковић, Војислав. „Божидар Димитријевић Козица у позоришном животу Пожаревца”. *Браничево. Часопис за културу, уметност и друштвена питања*, 6/1982, 459-461.

Жорж, Бранислав А. , *Завод у Смедеревској Паланци. Острво спаса или робијашница*. Београд: 2006.

Извори са интернета

„Отворена књига. Регистар жртава Комисије за ратне гробнице убијених после 12. септембра 1944. године”

<http://www.otvorenaknjiga.komisija1944.mpravde.gov.rs/cr/okrug/11/70947/2953.htm> (приступљено 09. фебруар 2022.)

Krtinić, Marija , „Ljoticev san u Novom Sadu”, *Danas*, 22.02.2013; <https://www.danas.rs/nedelja/ljoticev-san-u-novom-sadu/> (приступљено: 11. 2. 2022.)

Vujičić, Dragan, „Krcun je voleo pa joj presudio”, *Вечерње новости*, 23. 08. 2015;

<https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:563775-Krcun-je-voleo-pa-joj-presudio> (приступљено: 10. 2. 2022.)

Јумро (1967); <http://www.kinoteka.org.rs/repertoar/jutro-1967/> (приступљено: 9. фебруар 2022.)

Dr. Ljubinka Škodrić, Senior Research Fellow
Institute for Contemporary History, Belgrade
E-mail: lj.skodric@gmail.com

Slobodanka Cvetković, Senior Archivist
Historical Archives of Požarevac
E-mail: slobodankasasa@gmail.com

SLOBODANKA STEFANOVIĆ – A LIFE OF A MEMBER OF THE RESISTANCE

(Summary)

Slobodanka Stefanović belongs to the generation of young men and women who reached adulthood during the thirties and who were willing to fight for the revolutionary transformation of their country. Her life and work as a member of the Communist Party of Yugoslavia, a member of the resistance, and a close associate of the important people in the post-war Yugoslavia, was sporadically mentioned in post-war historiography, and more recently it has been followed by the arbitrary media interpretations that have relied heavily on the process of her political rehabilitation. Her activity within the Communist Party of Yugoslavia, her work as a member of the resistance, her arrest, imprisonment, stay in the Institute for Compulsory Education of Youth in Smederevska Palanka and her tragic death soon after the liberation of Požarevac in 1944 are closely connected to her relationship with Slobodan Penezić Krcun, the relationship that has still been insufficiently studied. Judicial rehabilitation did not clarify the circumstances of her engagement during the Second World War, or the circumstances of her death, it only defined that her life ended without a proper judicial procedure and a verdict. Slobodanka Stefanović's life and death represent the rigorous relation of the Communist Party towards its members, which implied the complete subordination of the individual to the interests of the movement and its ideology. Mistakes, weakness and dispiritedness were not forgiven even to erstwhile friends, and if a transgressor was a woman, severe punishment was due because of the traditional view on women's role in society regardless of the emancipatory potential of the communist movement.

KEY WORDS: *Slobodanka Stefanović, Slobodan Penezić Krcun, Požarevac, Second World War, Institute for Compulsory Education of Youth, communism, uprising, partisans, death penalty, rehabilitation*